

Az érzelmeket kifejező igékről, különös tekintettel aspektuális jellemzőikre

1. A pszichológiai igék fogalma, szemantikai csoportosítása

Dolgozatom a pszichológiai igék egyik alkategóriájával, az érzelmeket megjelenítő igékkel és azok aspektuális jellemzőivel foglalkozik. Mielőtt tárgyamra térnék, elsőként a magyar nyelvészeti szakirodalomban nagy figyelmet ez idáig nem kapott igeosztályt definiálok. Jómagam Komlós András (2000) és Drávucz Fanni (2015) témámhoz lazábban kötődő, Eszes Boldizsárnak pedig szorosabban kapcsolódó cikkét ismerem (Eszes 2008). A feladat első nekifutásra nem tűnik bonyolultnak: az érzékelést, a kognitív cselekedeteket, folyamatokat, érzelmeket megjelenítő igék tartoznak a körükbe: „The class of mental verbs (also known as ‚psych verbs‘) includes verbs of perception, cognition and emotion” (Croft 1993: 55). Szemantikai osztályaik a definícióból adódóan – legalábbis a nyelvészeti szakirodalomban – az emóciókat kifejező (*szeret, utál, fél*), a percepcióst (*lát, érez, ízlel*), a kognitív (*gondol, tanácsol, vél*) és az értékelő igék (*értékel, saccol, itél*) alkotják (Bossong 1998: 259–94). A tágabb értelmezés mellett léteznek szűkebb, csak az érzelmeket számításba vevők is. Levin például az angol igeosztályokat feldolgozó munkájában (1993) csak az emóciókkal összefüggésbe hozható igéket gyűjti össze a címszó alatt (i. m. 188–93). Munkámban hasonlóképpen cselekedtem abból a feltételezésből kiindulva, hogy az egyszerre homogén és eltérő vonásokkal bíró nagycsalád egy alkategóriája is elegendő általános következtetés levonását engedi meg. Céljaim a következők voltak: egyrészt meg kívántam határozni az érzelmi állapotokat, történéseket kifejező igék lehető legteljesebb családját, másrészt a szakirodalom részleges bemutatásával bepillantást akartam nyújtani az igitípus által felvetett problémakörbe, harmadrészt a megfelelő nagyságú korpusz birtokában igyekeztem leírni a szóban forgó igék aspektuális jellemzőit.

Az első feladatom teljesítésének előfeltétele az volt, hogy eldöntsem, milyen érzelmeket kiváltását, megjelenítését rendeljem a csoportba. Mivel a Milyen érzelmekek vannak? kérdés megválaszolására elsődlegesen nem a nyelvész feladata, a pszichológiához fordultam segítségért. Az elterjedtebb érzelmeklasszifikációk (Arnold 1960; Izard 1977; Plutchik 1984; Ekman 1982; Frijda 1986; Shaver et al. 2001) tükrében sajnos azt kellett megállapítanom, hogy messze nincs konszenzus a pszichológiában sem, de ez nem meglepő, hiszen az érzelmekek a legrejtelmesebb, kultúránként is másképpen konceptualizált összetevői egyéni-közösségi létünknek (a témáról: Oatley–Jenkins 2001: 25–60). Dolgozatomban végül Arnold rendszerét írtam át, mivel azzal együtt, hogy kognitív szempontokat alkalmazott, a cselekvési irányultságra, vagyis az adott érzelmekekkel összefüggő cselekedetekre (igékre) támaszkodott. A 11 általa meghatározott alapérzelmi kört (harag, ellenérzés, bátorság, levertség, vágy, kétségbeesés, félelem, utálat, remény, szeretet, szomorúság) kiegészítettem az öröm és meglepetés kategóriákkal, illetve a harag mellé felvettem a szerintem lényegesebb düh, a szeretethez pedig a vonzalom érzését. (Az utóbbiak más klasszifikációkban szerepeltek.) Persze még így is szembesültem nehézségekkel: némely érzelmfajta nyelvi megjelenítése (bátorság, vágy, remény) szegényesnek bizonyult, illetve egyes igék több helyre is besorolhatók voltak, ezért ha a szótárbeli értelmezések sem segítettek, több helyen is említtem őket. A magyar korpusz végül úgy állt össze, hogy Levin csoportosítását saját gyűjtéssel, a témával foglalkozó külföldi szakirodalomból, valamint a magyar egynyelvű szótárakból (ÉrtSz., Kiss 1999) vett példákkal erősen kiegészítettem. Az igéket aztán – a könnyebb átláthatóság kedvéért – az érzelmekek pozitív, negatív jegyei szerint rokon családba helyeztem: I. -félelem, II. -düh, -harag, III. +szeretet, +vonzalom, +vágy; IV. -utálat, -ellenérzés; V. +öröm, +remény, +bátorság; VI. -szomorúság, -kétségbeesés, -levertség; VII. +meglepetés.

2. A pszichológiai igék vizsgálata: szintaktikai alapú megközelítések

Az igecsoport tagjait elsőként az általuk alkotott szerkezetekben részt vevő elemek szerepei és a grammatikai funkcióik leképződését tekintve vizsgálták (Belletti–Rizzi 1988; Grimshaw 1990; Pesetsky 1995; Ruwet 1995; Landau 2010 stb.). Hogy miért érdemeltek kiemelt figyelmet szintaktikai szempontból, az az egyszerű cselekvésigékkel való összevetésükkel illusztrálható.

- 1a *János nézi a filmet.*
- 1b *János unja a filmet.*
- 2a *A gyermek fél a kutyától.*
- 2b *Péter megijesztette a gyermeket.*

Az 1a és 1b mondatokban egyaránt *János* a grammatikai alany, *a filmet* pedig a tárgy, ám míg a cselekvésigét tartalmazó 1a-ban *János* a téma és egyben ágens, *a filmet* pedig patiens, addig az 1b-ben a szintaktikai alany (*János*) experiens szerepet tölt be, akinek a pszichológiai állapotát az *un* ige fejezi ki, *a filmet* pedig az, amiről az állítás szó, a téma. Dowty idézve (1991) az experiens olyan igei argumentum, amely az ige által megnevezett érzelem, tapasztalás, mentális attitűd vagy állapot megtapasztalója. A 2a mondatban a nominativusban levő alany a téma és az experiens egyben, a 2b-ben viszont a tárgyi mondatrész a téma és experiens. A pszichológiai igék tehát a tranzitív cselekvésigéktől eltérően az alanyt témává vagy experienssé egyaránt képesek tenni. Ezzel magyarázható az, hogy a jelentésükben igen közeli igék (*fél*, *megijeszt*) más tematikus szerepekben jelenhetnek meg (2a, 2b mondatok). Dowty idézett írásában az experiens és téma fogalmak helyett az experiens és stimulus elnevezésekkel él. A stimulus az experiensben emocionális reakciót, kognitív ítéletet okozó hatás: az 1b mondatban *a filmet* tárgy, a 2a-ban *a kutyától* határozó, a 2b-ben az alany.

2.1. A pszichológiai igék osztályai. Az eltérő hangsúlyú, más terminológiával dolgozó szintaktikai megközelítésekben közös, hogy az egyes szemantikai csoportok és az argumentumstruktúrájuk viselkedése között összefüggéseket kerestek és találtak. Belletti és Rizzi (1988) az experiens argumentum mondatban elfoglalt esetei alapján az olasz igéknek három fajtáját különítették el: a *temere* ('fél') típusban az experiens alany nominativusban van (Subj.Exp.), a *preoccupare* ('aggaszt') típusban az experiens tárgyesetben áll (Obj.Exp.), a *piacere* ('tetszik') csoport tagjai pedig datívusi experienst kívánnak (Dat.Exp.). Az újlatin nyelvek pszichológiai igéivel foglalkozó írások kisebb kiegészítésekkel ezt a felosztást erősítik meg (Franco 1990; Cançado 1997). A szakirodalom az angol igéknek hasonlóképpen három csoportját különíti el:

- 3a *John loves Mary* ('János szereti Marit' Subj.Exp.)
- 3b *John worries Mary* ('János aggasztja Marit.' Obj.Exp)
- 3c *John appeals to Mary* ('János tetszik Marinak'. Dat.Exp.)

A német pszichológiai igék jóval cizelláltabb rendszerét tárja elénk Klein és Kutcher az experiensek és stimulusok által felvett eseteket, prepozíciós szerkezeteket sorra véve (Klein–Kutcher 2002: 2–7). A rendszerüket követve elkészítettem a magyar érzelmeket kifejező igék argumentumstruktúráját (lásd 1. táblázat). A némettel összevetve inkább az eltérések, mintsem a hasonlóságok rajzolódnak ki. A németben például jóval gyakoribb a datívusi experiens: *mir graut (es) vor morgen*; *er macht mir Angst*; *mir ermangelt (es) der Ruhe*. A magyarban – jelentési csoportjaiktól függetlenül – Subj.Exp. és Obj.Exp., nagyrítkán Dat.Exp. struktúrákat figyelhetünk meg, vagyis az érzelmeket, pszichológiai állapotot megtapasztalók alany, ritkábban tárgyesetben, nagyrítkán részeshatározói esetben állnak. A Subj.Exp. típusnál az igék tárgyas vagy tárgyatlan volta függetlennek tűnik a felvett szereptől (*fél*, *feldühödik*, *szeret*, *megtör*, *utál*), az accusatívusi experiens viszont csak tárgyas igékkel fordul elő: *megijeszt*, *meglep*. A stimulust megjelenítő argumentumok színesebb képet mutatnak a németnél, ahol a négy eset, prepozíciók, tagmondatok töltik be ezt a funkciót: a magyarban az alanytól a tárgy-esetben át az okhatározói funkcióban is szereplő ablatívusi, célhatározói ragon át a névutós *miatt*, *iránt*

szerkezetekig, a tagmondatokig mindent megtalálunk köztük (lásd 1. táblázat: a táblázatban a tagmondatokat nem említem, a csoportokon belül az intrazitív-tranzitív igéket elválasztom).

1. táblázat. *A magyar érzelmeket kifejező igék argumentumszerkezete*

	Stímulus	Experiens		
		nominativus	accusativus	dativus
I. félelem	<i>-tól, -től, -ért miatt</i>	<i>megriad, fél</i>		
	Nominativus <i>-val, -vel</i>		<i>megriaszt, aggaszt</i>	
II. düh	<i>-n, -ra, -re miatt</i>	<i>dühöng, felpaprikázódik</i>		
	Nominativus <i>-val, -vel</i>		<i>dühít, felbosszant</i>	
III. szeretet, vonzalom...	Nominativus <i>-hoz, -hez, -höz, -ban, -ben, -n -ért iránt, miatt</i>	<i>érdeklődik, vonzódik, rajong, gyönyörködik</i>		<i>kell, tetszik</i>
	Nominativus accusativus	<i>szeret, imád</i>	<i>érdekel</i>	
IV. gyűlölet, ellenérzés...	<i>-tól, -től, -ra, -re miatt</i>	<i>undorodik, szégyenkezik, neheztel</i>		
	Nominativus accusativus	<i>utál, gyűlöl, un</i>	<i>untat, undorít</i>	
V. öröm, remény, bátorság	Nominativus accusativus <i>-nak, -nek -ért, -ban, -ben, -n</i>	<i>örül, lelkeseedik, reménykedik</i>	<i>felderít, nyugtat</i>	
VI. szomorúság	<i>-n miatt</i>	<i>bánkódik búsong</i>		
	Nominativus accusativus	<i>letör, bán</i>	<i>elszomorít, bánt</i>	
VII. meglepetés	<i>-n</i>	<i>meglepődik</i>		
	Nominativus accusativus		<i>meglep</i>	

3. Az aspektuális megközelítések, a főbb aspektuális fogalmak

Előjáróban meg kell jegyezni, hogy a szintaktikai alapú vizsgálatok mellett beszélhetünk szemantikai megközelítésekről is. Ezek egy részében fontos szempontként jelenik meg az igei argumentumok és az eseményszerkezet közötti viszony (Grimshaw 1990; Croft 1993), vagyis átvezetnek írásom tulajdonképpeni tárgyához, a szóban forgó igék aspektuális sajátosságainak a leírásához. A hasonló szemléletű munkák közül néhány: van Voorst 1992; Filip 1996; Caçado 1997; Vanhoe 2002; Landau 2010.

Az aspektusértelmezések sokfélesége miatt elsőként azt kell megjelölnöm, milyen aspektuális jegyeket fogok vizsgálni. A Smith-féle kétszintű aspektuális elkülönítés szerint (1991) az egyik

aspektusfajta, a lexikális aspektus univerzális, a nézőponti pedig egyes nyelvekben meglévő jelenség. A szláv aspektusirodalomban valamelyest otthonosan mozgóknak előtt nyilvánvaló, hogy amíg ott főként szemléleti aspektusról esik szó, addig az angolszászban lexikairól. A zavart fokozva ez utóbbi említődik szituációs aspektusként is, de régebbi elnevezésén akciominőségként is, bár a klasszifikációik alapján a kettő szerintem nem teljesen egyezik. Nagyvonalakban fogalmazva a lexikai aspektus (mivel a koncepciómhoz ez a terminus áll közelebb, a továbbiakban így utalok rá) az ige szótári alakjában inherensen bennfoglalt tulajdonságeggyüttes, és mivel egy-egy nyelv lexikonjához tartozó jelenség, használata a megnyilatkozó részéről nem választáson alapuló művelet. Feltételezett aspektuális jegyeik (statikusság–dinamikusság, durativitás–pillanatnyiség, telikusság–atelikusság) alapján az igék többféle aspektuális osztályát ismerjük. Léteznek többek között öttagú taxonómia (állapot, teljesítmény, cselekvés, szemelfaktív, eredmény; Smith 1991), négytagú (állapot, cselekedet, teljesítmény, eredmény; Vendler 1957), háromtagú (állapot, folyamat, esemény; Dowty 1986; Verkuyl 2005; Németh 2012), kéttagú (állapotok, események; Michaelis 2002). Legelterjedtebbnek és egyben az újabb klasszifikációk kiindulópontjának a mai napig Vendler (Arisztotelészen, Rylen alapuló) ontológiai felosztása mondható. Jómagam is ezt veszem alapul.

Módosulást hozott a fogalom értelmezésében a kompozicionalitás gondolata, vagyis az a feltevés, hogy léteznek olyan, az igéhez rendelt inherens aspektuális jegyek, amelyek kijelölik, hogy milyen módon szerepelhet a szintaktikai konfigurációkban. Dowty például az argumentumstruktúrárt bevonó módszerek széles, pontosan 11 kritériumból álló együttesét dolgozta ki a vendleri osztályok sajátosságainak leírására, illetve a saját módosításainak megtételéhez (1979: 60). Összegezve az igék mondatépítési sajátosságait előtérbe állító felfogást, a lexikális aspektus „kompozicionálisan jelölt kategória, mely a leírt szituációhoz rendelt eseményszerkezetet konvencionálisan meghatározott, nyelvileg kódolt jegyekkel fejezi ki” (Németh 2012: 64).

Az érzelmeket kifejező magyar igéket a vendleri osztályokból mind a négybe besorolhatónak tartom: túlyomó többségük az állapotokéba és az eredményekébe, kis részüket a cselekvésekébe, valamint a teljesítményekébe. Az első két kategóriába helyezés általánosnak tekinthető a külföldi szakirodalomban, a teljesítmények kérdőjelesen említődnek. Voorst inkább eredményeknek mondja őket (1992), Landau szerint a *fear* ('fél') és az *appeal* ('tetszik') osztály az angolban statikus, a *worry* ('aggaszt') pedig kettős, teljesítmény vagy eredmény értelmezést enged meg (2010). Eszes Boldizsár a *szeret* – *megszeret* típusú igéknél az igekötő megjelenését az állapotból eseménnyé válással (STATE → EVENT) azonosítja (Eszes 2006). (Az esemény magába foglalja az eredményeket és teljesítményeket.)

3.1. Az állapotok. Mielőtt a leírásokban problematikusabbnak tűnő eredményekkel és teljesítményekkel foglalkoznánk, az állapotok kategóriájába sorolható igék aspektuális jegyeiről szöveges részletesebben (bár eközben kiderül majd, hogy nem is alkotnak olyan egyértelmű csoportosulást). Amint az 5. táblázatban nyomon követhető, állapotokat találunk az VII. szemantikai csoport kivételével mindenhol.

Az állapotok +statikus, +duratív, –telikus jegyűek. A témával foglalkozó szakirodalom szerint (Lakoff 1966; Binnick 1991; Comrie 1976; Dowty 1979: 55–6; Smith 1991; Michaelis 2002; Németh 2012; stb.) nem jelölnek érzékelhető változást, így legfőbb tulajdonságuk – ami megkülönbözteti őket az eseményektől – a homogenitás. Ez azt jelenti, megfelelnek a részintervallum-kritériumnak, vagyis időintervallumuk osztataira ugyanaz az eseményszerűség jellemző: a *János egy órát gyönyörködött a tájban* mondatban megjelölt időszakasz minden egyes elemére elmondhatjuk, hogy *János gyönyörködött a tájban*.

Az állapotok sajátja az inherens perszisztencia, vagyis az a tény, hogy fenntartásuk nem igényel energiakifejtést a szituációban részt vevő szereplők valamelyikének részéről, megszakadásuk pedig külső hatásra történik (Binnick 1991: 184). A gyakran látványos fizikai jelekkel kísért érzelmeket kifejező osztályok (félelem, düh) tagjai e kritérium tekintetében nem egységesek, ugyanis az erős érzelmeket gyakran komoly energiakifejtésként éljük meg, amelynek a fiziológiai alapját a kapcsolódó történések (kiabálás, gesztusok, felgyorsult lélegzés stb.) adják. Sőt – mint ahogy a nyelvi adatok mutatják – tipikusnak gondolt állapotokat (*aggódik, gyűlöl*) is megjeleníthetünk erővesztéséget követelő cselekedetként: *Belefáradtam az aggódásba / a gyűlöletbe.* ↔ **Belefáradtam a gyönyörködésbe.* Hogy a lelki folyamatok mennyire nem választhatók el az őket kísérő fizikai hatásoktól, azt éppen a konkrét jelentésű szavak metaforikus használata igazolja: *remeg, reszket = fél.*

Hozzáteszem, a felvetés, hogy az állapotok osztálya nem homogén, nem új keletű. Bach például ismeri a dinamikus állapot alkategóriát, amelyet nála olyan igék képviselnek, mint az *ül, fekszik, áll* (1986). Michaelis (2002) viszont homogén folyamatokat különít el, amelyeket a *visel, néz, bámul, hallgat, ölel, tart vmit, zuhan, emelkedik* alakok jelenítenek meg.

Az állapotok statikusak. Vendler a statikusság-dinamikusság elkülönítésére az egyszerű *Mit csinálsz éppen most?* kérdést alkalmazza (1957: 144), amelynek válasza állapot esetén helytelen mondatot eredményez (**Utálok az esőt*), dinamikusnál helyeset: *Bosszantom a tanáromat*. A dinamikus jegy ellenőrzésére használt leggyakoribb teszt a folyamatos igeidőket ismerő nyelvekben a progresszivitással való kapcsolhatóság, amely a referenciaidő intervallumában éppen végbemenő folyamatot jelöl. A magyarban a progresszív és a folyamatos aspektus közötti különbség kontextus nélkül nem dönthető el (Kiefer 2006: 93–135; Németh 2012: 99–102), a tesztje (4–5. mondatok) viszont segíthet abban, hogy az állapotgyanus alakok családjából kiemeljünk egy +dinamikus, +duratív jegyű, a cselekvések közé áthajló kisebbet. Ezeket az igéken (lásd 6. rész) elvégeztem ugyan az állapotok és cselekvések elválasztására használatos teszteket (Kiefer 2006: 263–5), de a bizonytalanságok miatt nem zárom ki kettős aspektuális értelmezésüket.

4. *János éppen/javában dühöngött/hisztizett, amikor megérkeztem* (cselekvés)
5. **János éppen/javában félt, amikor beléptem a szobába* (állapot)

Az ágenst vonzó képesség vagy annak hiánya (non-agentivity) egyik aspektustípusnál sem bizonyul biztos elkülönítő sajátosságnak (Dowty 1979; Comrie 1976; Binnick 1991; Smith 1991), így az állapotoknál sem. Ahogy Dowty utal rá (1979: 133–87), tendenciák kimutathatók ugyan, de mindegyik aspektusosztályban vannak ágenst vonzó vagy ágens nélküli igék is. (Ellenpéldával a 6. részben találkozhatunk.) Az agentivitás tesztjeként a szándékosság, akaratlagosság ellenőrzése mellett az imperatívusszal való kompatibilitást szokás alkalmazni. A magyarban ez sem mindig tűnik biztos útnak. Az érzelmeket ugyanis részben akaratunktól függő, részben kontrollálhatatlan történéseként konceptualizáljuk, és ez a kettősség tükröződik a használatukban is: *?Szenvedj!*, *?Csodálkozz rajta!*, de: *Szeressed vagy gyűlöld!* Az ellentmondást Németh Boglárka is észreveszi (2012: 129–30), és két lehetőséget ajánl fel a magyarázatra. Az első esetben az imperatívus prototipikus funkcióját megkülönbözteti a beszélő óhajának kifejezésétől, ez azonban pragmatikai szempontból megkérdőjelezhető. Egyfelől azért, mert a beszélői szándékok azonosítása explicit performatívumok nélkül még a kontextus ismeretében is kétséges vállalkozás (a *Menj!* lehet parancs, felszólítás, kérés, könyörgés, óhaj, vágy kifejezése). Másfelől az óhaj éppúgy a direktívumok (a ráhatásokat kifejező aktusok) alcsoportja, mint a felszólítás, kérés stb.

Összegzőképpen be kell érünk tehát annyival, hogy az elkülönítésüket szolgáló tesztekkel létrehozhatók az állapotok jegyeit nagyrészt hordó csoportosulások (lásd II. III–IV., V–VI. a-val jelölt alosztályai), sőt a II. szemantikai típusban az ágensi alanyt kívánó főként kauzatív igék (*boszszant, idegesít*) inkább cselekvések, de vannak kétféleképpen viselkedők is (6. rész).

3.2. Eredmények, teljesítmények, események – a telicitásról másképpen. A nem állapotokat leíró igék között eredményeket (*megdőbben, megszeret*), kisebb részt teljesítményeket (*felidegesít, felmérgecsit*) és még elenyészőbb százalékban cselekedeteket (*idegesít, cukkol*) különíttem el. Az első két típus szétválasztása nem egyszerű, mivel egyaránt azt a momentumot ragadják meg, amikor alanyuk, tárgyuk állapotváltozása megtörténik, Dowty éppen ezért egységesen inchoatívumoknak nevezi őket (1979: 77). Az eltéréseik megfogalmazását sokféle teszt megkísérli (összegzéseiket lásd Kiefer 2006: 268–71), de leginkább a szemantikai implikációik segítenek szétválasztásukban, a teljesítmények ugyanis olyan cselekvéselőzményt foglalnak magukba, amelynek van lexikai megjelölője: a *János öt perc alatt felidegesítette Annát* mondat feltételezi a megelőző idegesítés cselekedetét. Az általam eredménynek mondott *megszeret* alaknál ellenben ilyen lexéma nincs, magyarán nem implikálja a szeretést mint előzményt. Bach az eredményeket (1986) véletlenszerű (*eltörlik*) és kapcsolódó folyamattal bíró (*elér*) alkategóriákba osztja, Smith (1991) viszont kiveszi közülük a szemelfaktív formákat, amelyeknél a kezdet és a végpont egybeesik, és nem követi őket utóállapot (*knock, cough*). Hasonlóan vélekedik Engelberg (2000). Az érzelmi állapotváltozásokat kifejező

eredményigéknek van utóállapotuk, így ez a terminus feleslegessé vált velük kapcsolatban. A taxonómiák mindkét osztályt +telikus jegyűnek mondják. Telicitásértelmezésben az eredményeknél nem tartom relevánsnak ezt a vonást, de a cselekedetek csak atelikusként való meghatározását is megkérdőjelezem. A miértek részletekbe menő kifejtése messze meghaladná írásom terjedelmét, de a magyarázatomhoz kiindulópontként szolgáló alapvetések felvázolását nem kerülhetem meg.

A telikus-atelikus jelzők használata, tartalma meglehetősen ellentmondásosnak mondható a szakirodalomban. Találkozhatunk velük a lexikai aspektusokhoz köthető jegyként, de össze is mosódhatnak a nézőponti aspektussal. Léteznek vélemények, amelyek függetlenítenék őket egymástól, mondván a telicitás sem nem szükséges, sem nem elégséges feltétele a perfektív szemléleti aspektusnak (Borik–Reinhart 2004), mások elismerik találkozási pontjaikat (Kiefer, É. Kiss). Ami közös az eltérő felfogásokban, az az, hogy a cselekvések, történések időbeli behatároltságával (boundedness/delimitedness) más megfogalmazásban kimértségével (Tenny 1994) horkáz összefüggésbe, amelyet egyesek az ige inherens jelentéselémének tartanak (Comrie 1974; Kortmann 1985). A szintaktikai megközelítések viszont (többek között Verkuyl 1972) azt hangsúlyozzák, hogy az ige és argumentumainak viszonya alakítja a két aspektuális jegyet. Tenny Aspectual Interface Hypothesis című írásában (1994) foglaltak szerint minden olyan belső argumentum, amely változáson megy át, képes kimérni (measure out) az igei eseményszerűséget. A fő kimérői szerepet a tárgy tölti be úgy, hogy az utolsó szakasza szolgáltatja a végpontot az ige által megnevezett cselekvésnek. *A János írt egy levelet* mondatban ezt teszi az *egy levelet*, hiszen a levélnek van vége, amelyet a cselekedet elér. *A János fél a kutyától* mondatban a külső argumentum szerepet betöltő *experiens (János)* kimérő szerep nélküli, a szituáció következhetszerűen atelikus állapot (bővebben Németh 2012: 44–8). Megjegyzem, a tárgy szóban forgó funkciója az érzelmeket kifejező eredményeknél, teljesítményeknél nem súlypontos, mivel a tárgyak általában állapotváltozáson átmenő személyek, a kimérő szerepet pedig a változást megjelenítő tulajdonság tölti be.

A telicitás egy másik megközelítése az intervallumszemantikához köthető (Dowty 1986; Reinhart 1986 stb.). Ez a felfogás az eseményszerkezet intervallumainak eltérésében látja a telikus-atelikus tulajdonság lényegét: “A sentence ϕ is an accomplishment/achievement [...] if it follows from the truth of ϕ at an interval I that ϕ is false at all subintervals of I ” (Dowty 1986: 13). Magyarán míg az atelikus szituációkra az jellemző, hogy a részintervallumaikra is igaz a kifejezett eseményszerűség fennállása, a telikusnak csak a végpontjára, vagyis nincsenek szubintervallumai. Az *Órákon keresztül sétált a parkban* mondatnak vannak alosztályai, amelyekre érvényesek az előzők szabályai, viszont *A János megírt egy levelet* mondatról nem mondható el ugyanez.

Olvasatomban Dowtynál bekövetkezik az a fordulat, amely az utóbbi évtizedek telikus-atelikus felfogását meghatározza, nevezetesen az, hogy a hangsúly a céljukat elért (múlt idejű) és el nem ért szituációkra tevődik az oppozíciójukban. Csakhogy ez meglehetősen távolságot mutat a fogalom eredeti tartalmától.

3.2.1. A telicitás Garey-féle értelmezése. A telikus-atelikus terminus első megjelenése Howard Garey nevéhez köthető (1957), aki a francia nyelvben főként az igeidőkkel kifejezett grammatikai aspektust akarta elkülöníteni a szó szótári alakjában meglévő jelentéstől, mai szóhasználatnál a lexikai aspektustól. A *telic* szót a görögből kölcsönözte (*télós* = ‘cél’), és a jelentésének megfelelően a céljaik felé irányuló cselekvéseket kapcsolta hozzá, amelyeknek megvalósulását valamely befejezett igeidőben képzeljük el: “category of verbs expressing an action **tending towards a goal – envisaged as a realized** in a perfective tense, but as contingent in an imperfective tense” (1957: 106, kiemelés tőlem Sz. K.). Garey tehát határozottan elválasztja az imperfektív cél felé irányulást és a cél perfektív igeidővel történt megjelenítését. Ez derül ki a telikusság-atelikusság és az imperfektív-perfektív igeidők lehetséges kombinációinak felsorolásából: 1. telikus-imperfektív jegyek meglehetősen a referenciaperiódus rövidebb, mint a cselekvés, így a szerkezet a megadott cél felé haladást (go towards a given goal) közli, azt azonban nem, eléri-e a cselekvés a célját vagy sem (*Pierre arrivait*); 2. telikus-perfektív találkozáskor (*Pierre est arrivé*) az alany a beszédidő előtt vagy azzal egyidejűleg elérte a célját; 3. az atelikus-imperfektív *Pierre jouait* mondat (telikus bővítmény híján) csak a cselekedet múltbeli létezéséről informál; 4. az atelikus ige és a perfektív múlt struktúra (*Pierre a joué*) az esemény meglétére vonatkozik (i. m. 108–9). Garey azt is megjegyzi, hogy telikussá az időbeli határokat megjelölő tárgy teszi az igét (i. m. 107).

Hasonlóképpen vélekedik a telikusságról Comrie is: “a telic situation is one that involves a process that leads up to well-defined terminal point...” (i. m. 45). Példái (*John is making a chair. John is singing a song*) is alátámasztják, hogy nem a céljukat elért múlt idejű, hanem csak az azok felé tartó cselekvéseket illeti ezzel a jelzővel. Ezt nyomatékosítja, amikor a perfektivitás-imperfektivitás és a telikusság-atelikusság viszonyáról szól. A szituáció végpontjának elérését ugyanis nála (Gareyhez hasonlóan) a telikus forma és a perfektív igeidő együttese biztosítja (*il fit/il a fait une chaise* ‘csinált egy széket’), az oroszban pedig az ige igekötős befejezett alakja: *on sdelal stul* (i. m. 45). Az előbbieik tükrében nem kíván bővebb magyarázatot, hogy azért nem tekinti telikusnak az *elér* eredményigét, mert eseményszerkezete nem jelez elérési folyamatot: “In expressions referring telic situation it is important that there should be both a process leading up to the terminal point as well as the terminal point. Thus... *John reached the summit*, is not telic, since one cannot speak of the process leading up to John’s reaching the summit” (i. m. 47).

3.2.2. A telicitás a magyar szakirodalomban és a telicitás kifejezői. A külföldi szakirodalom felvázolt telicitásfelfogásának hangsúlyeltolódása természetesen tetten érhető a magyar szakirodalomban is. Kiefer Ferenc 2006-ban ekképpen ír róla: „A határpontos igei szerkezeteket TELIKUS, a határpont nélkülieket ATELIKUS igei szerkezeteknek nevezzük. A határpont azt jelenti, hogy a folyamat, cselekvés egy végpont felé irányul, amelynek elérése után a folyamat, cselekvés tovább nem folytatható, és a végpont elérése új minőséget hoz létre” (Kiefer 2006: 67). A cselekvésnek határpontot szabó tipikus elemnek a tárgyi argumentumot mondja, és éles vonalat húz az eredménytárgy, valamint az iránytárgy közé azzal érvelve, hogy az utóbbi nem biztosítja a célhoz érés kulminációs pontját, eredményét. A *Péter épített egy háza; Péter építette a házat* mondatok nála tehát egyaránt telikusak, a *Péter olvas egy újságot; Péter olvassa az újságot* mondatok atelikusak, viszont perfektívvé tehető igekötővel. A felmerülő kérdés: ha a telicitást a megjelölt cél felé irányulásként fogjuk fel – ahogy ő is teszi –, akkor az *egy újságot* és az *újságot* tárgyak nem töltik-e be a célkijelölő funkciót a maguk határozott fizikai kiterjedésével, hiszen van első lapjuk, közepük, végük, és feltételezhető, hogy az idő előrehaladásával az elolvasott lapok száma is növekszik, más szóval inkrementális témát biztosítanak az igenek (az inkrementális témáról: Dowty 1991). Mondhatom például, hogy *János két órán keresztül olvasott egy könyvet / olvasta a könyvet, félig el is olvasta*. Fontos kiemelni, hogy Kiefer a durativitáson belül tartja érvényesnek a telikus-atelikus oppozíciót (1983: 159), következőképpen Comrie-val egyezően az eredményeket nem tekinti telikusnak: „Azok a perfektív szituációk, amelyeknek eredete nem telikus szituáció, nem duratívak” (uo.). Ellentmondást nála az iránytárgyas szintagmák atelikus megítélése (lásd fentebb) és a között a gondolat között látok, hogy a telikus szituációk perfektíválhatók, az atelikusak nem (uo.).

É. Kiss Katalin a teljesítményeket és az eredményeket ugyancsak a „célra irányuló (telikus)” mondatok sorába vonja (2004: 16), amelyeknek két meghatározó tulajdonságuk van: olyan változást fejeznek ki, mely 1. az ige belső argumentumát (azaz patiensét vagy jellemzettjét, esetleg experiensét) érinti; 2. és amelynek inherens, természetes végpontja van (2004: 16). Telikussá tevő elemekként eleinte ő is az ige szótári alakját, valamint argumentumait említi, bár újabban inkább az igekötőknek tulajdonítja ezt a funkciót: „A mai magyar nyelvben többnyire rezultatív vagy terminatív igekötővel utalunk a cselekvés tárgyának, illetve a történéss alanyának a cselekvés, történéss végeredményeképpen létrejött új állapotára” (2005: 432). Az utóbbi idézetben tetten érhető az értelmezésében bekövetkezett elmozdulás, az, hogy a telicitást már a célhoz éréssel azonosítja. Még újabb dolgozatában már azt bizonyítja, hogy az igei partikulák a mondat szituációs aspektusának jelöléséhez járulnak hozzá, mivelhogy a rezultatív és terminatív igekötők inherensen telikus mondatok létrehozásában játszanak szerepet, a helyjelölő partikulák (*ott, itt, rajta*) pedig atelikus, létezés, egy adott helyen való elhelyezkedést visszaadó mondatokat engednek meg (É. Kiss 2008a: 17). Az ige, kiváltképpen az igekötős ige által vezérelt lexikálisaspektus-képzés gondolata jelenik meg Csirmaz Smith kétszintű aspektuselméletére építő rendszerében is (2006), akinél az adott predikátum +/- telikus jegyét már az igekötők megléte vagy hiánya befolyásolja elsődlegesen. Kardos Éva ugyancsak a partikulákat (igekötőket) és a rezultatív kifejezéseket (2011) említi mint telikussá tevő eszközöket, sőt az igekötők szerinte az eseménypredikátumot olyanná teszik, hogy az határolt útvo-nalú vagy kvantált argumentumot vesz fel, telikussá téve ezzel a predikátumot: “it is characterizable in terms of taking an event-denoting predicate such that it contains a bounded path argument and

a quantized figure argument and it yields a telic predicate” (Kardos 2011). Hasonlóképpen vélekedik Geröcs Mátyás, aki az igekötő megjelenésének fontosságát történetileg abban látja, hogy „az eseményszerkezetre gyakorolt hatása révén az igekötő az atelikus cselekvéseket és állapotokat telikus teljesítményekké [...] és eredményekké [...] tudta konvertálni” (Geröcs 2011: 160).

Összegzőképpen meg kell állapítanunk tehát, hogy a telicitás tartalma jelentősen megváltozott a Garey-, Comrie-, Kiefer-féle felfogáshoz képest, a cél felé haladás kritériuma ennek elérésére változott, és ennek folyamányaként a telicitás kifejezőinek meghatározásában is változás állt be. A legszembetűnőbbben az igekötők funkciója alakult át: Kiefernél nagyrészt a telikus (és atelikus) szerkezeteket tették befejezetté (*épít egy házat* → *megépít egy házat*; *olvassa az újságot* → *elolvassa az újságot*), a közelmúlt idézett szerzői szerint pedig mintha fordított folyamat játszódna le, az igekötős (telicizáló) ige jelöli ki argumentumainak behatároltságot eredményező jegeit.

Az érzelmi igék tüzetes elemzése valószínűsíthetően nem oldja fel a fenti ellentétet, de reményeim szerint adalékokkal szolgál egyik vagy másik vélemény megszilárdításához. Az általam feltett kérdések egyszerűek: milyen összefüggés van az igék szótári alakja, azaz igekötő nélküli és igekötős volta és aspektuális tulajdonságaik között; mennyire befolyásolja az igekötő az igei argumentumoknak a behatároltságot jelző vonásait. Vizsgálatomat a telicitás Garey-féle fogalmára építem.

4. Az állapotok

Kezdjük a legproblémátlanabbnak tűnő állapotokkal (2. táblázat). Szinte kivétel nélkül igekötő nélküli alakot tudtam ide helyezni, mégpedig olyanokat, amelyek az aláhúzottak kivételével nem vesznek részt új aspektuális osztályt létrehozó képzésben.

4.1. Félelem és düh állapota (Ia, IIa csoportok). A két közeli érzelmi állapotot összefogó csoport tagjai Subj.Exp. és Obj.Exp. típusú szintaktikai szerkezetekbe épülnek bele, és mindegyik struktúra az alany vagy a tárgy állapotát írja le:

6a *János aggódik a barátjáért.* Subj.Exp.

6b *A sok probléma aggasztja Jánost.* Obj.Exp.

Morfológiai jegyeiket tekintve vagy igekötő nélküli tőszók (*fél, aggódik*), vagy főnévből (*haragszik, dühöng*), melléknévből (*idegeskedik, heveskedik*) képzett szavak. Több köztük a már nem transzparens származék (*örjög, tombol, zsémbel*), de akad idegen eredetű szó is: *pánikol, inzultál*. (Ezek az alaki jellemzők az állapot csoportok mindegyikéről elmondhatók, így a továbbiakban csak az éppen taglalt család egyedi alaki sajátosságait emelem ki.) A düh csoport metaforikus tagjai arról vallanak, hogy a dühös állapot okozását főként szúrás kifejező fizikai cselekedetekkel kötjük össze (*bökdös, húz, piszkál, nyúz, szurkál, szurkapiszkál, ugrat*), az elszenvedést pedig az ismert A DÜH EDÉNYBEN FORRÓ FOLYADÉK metaforával, valamint a tűzhöz kapcsolódó történésekkel: *forrong, fortyog, füstölög*. A félelemre nem sok metaforikus származékot találtam (*görcsöl*), leszámítva a kevésbé szalonképes kifejezéseket. Ezek idézésétől eltekintek.

4.2. Szeretet, vonzalom, vágy – utálat, ellenérzés állapota (IIIa, IVa csoportok). Az ide tartozó alakok (2. táblázat) függetlenül tranzitív-intranzitív voltuktól Subj.Exp. típusú (*János imádja a focit* – *Anna szégyenkezik a kérés miatt*), a tárgyasak Obj.Exp.-féle szintaktikai szerkezeteket hoznak létre: *Az anya ösztönzi a gyermekét*. Szemantikailag a IIIa csoportba helyezhetők a kiemelt *megbecsül, elvár, lefoglal, odavan, megelégszik* is, amely formák ellentmondanak az igekötősség, telikusság összekapcsolódásának. Állapot voltukat legmeggyőzőbben a duratív időmódosítókkal való összeférésük bizonyítja: *Öt órán keresztül lefoglalta a gyerekek figyelmét* – *Éveken keresztül elvárta tőle az engedelmességét*. Ugyanez igaz a IV. csoportbeli *megvet* igére. *A becsül* – *megbecsül, bízik* – *megbízik* azért érdemelnek külön figyelmet, mert a többiektől eltérően nem metaforikus származékok, az igekötő mégsem jár együtt bennük sem aspektuális módosulással, sem az argumentumok tulajdonságainak változásával: *becsüli a tanárait/értékeit* – *megbecsüli a tanárait/értékeit*.

2. táblázat. Az érzelmi állapotokat kifejező igék

Ia félelem	aggódik – aggaszt, aggodalmaskodik, aggályoskodik, fél – félt, görcsöl, gyötrődik – izgul – izgat, nyomaszt, nyugtalanodik – nyugtalanít, pánikol , retteg, szorong, stresszel
Ila düh	<i>bosszankodik, dohog, duzzog, haragszik, heveskedik, irigyel – irigykedik, irritál, mérgelődik, nyugtalanít, nyugtalanodik, őrzöng, zsémbel, zsémbelődik</i>
IIIa szeretet, vonzalom, vágy	<i>akar; bálványoz, bátorít, becsül, megbecsül, bír, bizik, megbízik, bizakodik, csodál, elvár, érdekel, értékel, hiányol, imád, inspirál, igényel, irigyel, istenít, élvez, kedvel, kegyel, kíván, kultivál, lefoglal, ösztönöz, remél, respektál, stimulál, szeret, szívlel/szível, sajnál, szán, tolerál, tisztel</i> nem tárgyi vonzatúak: <i>tetszik, kell vminek, vkinek;</i> <i>álmélikodik, ámul, csodálkozik, hüledeznek, kárörvendeznek, sajnálkozik, szánakozik, csügög vmin, vkin;</i> <i>gyönyörködik, kedvét leli vmiben, vkiben;</i> <i>ácsingózik, lelkesedik, odavan, rajong vmiért, vkiért;</i> <i>vágyódik, vágyik vmire, vkire;</i> <i>érdeklődik vmi, vki iránt; vonzódik vmihez, vkihez,</i> megelégszik vmivel
IVa utálat, ellenézés	<i>gyűlöl, haragszik, irigyel – irigykedik, ki nem áll, megvet, szégyell – szégyenkezik, neheztel, undorít – undorodik, un, untat – unatkozik, utál – utálkozik, zokon vesz</i> ablativusi raggal állók: <i>irtózik, idegenkedik, iszonyodik, émelyedik, óvakodik, tartózkodik, undorodik, viszolyog</i>
Va öröm, remény, bátorság	<i>derül, lelkesedik, mer, merészel, merészkedik, örül, örvend, örvendezik, remél, reménykedik, vígad, vigadozik, ujjong</i>
VIa szomorúság, kétségbeesés levertség	<i>aggódik – aggaszt, bán, bánt, bánkodik, bánt, búsul, búsulakodik, búsong, csügged, emésztődik, fájlal, gyötör – gyötördik, kétségbe van esve, panaszkozik, kesereg, siránkozik, sóhajtozik, szomorkodik, vérzik a szíve, szánakozik, szégyenkezik</i>

A 'vonzalom', 'vágy' szemantikai alkategóriákba elég sok nem tárgyi argumentumot kívánó ige tartozik. Egy részüknél jól megfigyelhető, hogy az igejelentés aspektuális összetevői és a bennlevőséget, rajtalevőiséget kifejező inessivusi, superessivusi ragok – nem útvonal-határoló toldalékok lévén – miképpen alkotnak aspektuális „harmóniát” (állapotige + locativusi határozórag): *ül a széken – álmélikodik a helyzeten*. Az igék aspektuális összetevői ezzel szemben néhány lativusi, dativusi, célhatározói vonzat behatárolói funkcióját képesek megváltoztatni: e ragok mozgásigékkal telikussá tehetik a situációkat (*a hegyre megy, fálnak megy*), ami a taglalt érzelmi igékkel nem történik meg: *nagyon vágyom barátokra*. A IV. csoport „ellenézés” alkategóriájának tagjai ablativusi vonzatúak, igazolva az emberi tapasztalatok és a kognitív feldolgozásuk közötti szoros összefüggést: attól, ami nem tetszik, ami taszít, igyekszünk távolságot tartani. (Csak a talán nem is ide tartozó *csalódik, csatlakozik* kap inessivusi végződést.) Metaforikus jelentésekre itt alig leltem (*csíp, vonz – hány tőle*), ami nem jelenti azt, hogy egy alaposabb keresés ne vezetne több példához. Az aláhúzások másik aspektuális osztályhoz való kötődésre utalnak (5.2.2. rész).

4.3. Öröm, remény, bátorság – szomorúság, kétségbeesés, levertség állapota (Va, VIa csoportok). Az igeikötő nélküli, Subj.Exp. és Obj.Exp. típusú szerkezetekben előforduló V. csoport meg lehetőségen szegényes. Valamivel gazdagabb a „szomorúság, kétségbeesés” VI. jelentéskör. Mielőtt a magyarok lelki beállítottságáról szóló sztereotipiai jutnának erről az eszünkbe, jelzem, hogy nincs ez másképp a többi nyelvben sem.

5. Az eredmények

Az osztály kétféle pillanatnyi lefolyású igéből tevődik össze: az egyik típusnál a kezdet és a végpont egybeesik, nincs előkészítő szakaszuk (*elképed*), utóállapotuk viszont igen (*elképedt*). Az eredmények között foglalnak helyet nálam az előkészítő szakaszt feltételező alakok is: *megszeret*, *megutál*, *kiábrándul*.

5.1. Előkészítő folyamat nélküli, utóállapotot eredményező állapotváltozások: a meglepettség és félelem állapotának létrejöttje (VII., Ib csoportok). Subj.Exp. és Obj.Exp. szerkezetet hoznak létre, következésképpen vagy az alanyban (*János elképedt/elborzadt*), vagy a tárgyi experiensben bekövetkezett érzelmi változást jelölnek: *A kutya megijesztett egy gyereket; A fejlemények megdöbbenetek*. Az új állapotokat nagyrészt határozói igeneves szerkezet vagy múlt idejű melléknévi igenév adja vissza: *János megdöbbsent* → *János meg van döbbenve / János döbbsent*. Kivétel nélkül transzparens morfológiai felépítésű igeikötős alakok, de igeikötőjük nélkül nem fordulnak elő (3. táblázat). Olyannyira nem, hogy progresszív aspektusúvá sem alakíthatók át (**Éppen szeppenek meg*). Noha az igeikötő egyértelműen lexikális aspektusképző bennük, az argumentumokra nincs különösebb hatással, mindössze kvantáltaknak kell lenniük: *Gyerek megijedt – **A kutya megijesztett gyereket*. Morfológiai szerkezetükben az is közös, hogy nagyrészt mozzanatos képzőt tartalmaznak, mint a mozgást, hanghatást visszaadó *moccan*, *csobban* stb., de velük ellentétben nem egy meghatározható, időben kiterjedt cselekvésválasz (mozgás, csobogás) egymolekulányi egységét fejezik ki (É. Kiss 2004: 35). Szerintem ezért nem fordulhatnak elő áltárgyas szintagmákban: **János döbbsent egyet* – *János köhintett egyet*. A mozzanatos képzők és az igeikötők együttes jelenlétéből adódó redundancia feltehetőleg az ősbib mozzanatos képzők funkciójának elhalványulásával, az igeikötő-használat térnyerésével hozható összefüggésbe.

3. táblázat. Az előkészítő folyamat nélküli, utóállapotot eredményező állapotváltozások

VII. a meglepetés állapotának létrejöttje	<i>ledöbbsen, meghökksent – meghökksen, megdöbbsent – megdöbbsen, elképeszt – elképed, meglep – meglepődik, megrökönödik</i> metaforikus jelentések: <i>elhül, megdermeszt, megérint, letaglóz, megragad, elragad, elragadhat, megfog, megütöközik</i>
Ib a félelem állapotának létrejöttje	<i>elborzaszt – elborzad, elrettent – elretten, megrettent – megretten, leblokkol, megijeszt – megijed, megfélemlít, megrémiszt – megrémül, megriaszt – megriad, megszeppen, sokkol, visszariaszt – visszariad</i>

Noha az igeikötő lexémaalkotó morféma, annak szerves része, tüzetesebb vizsgálattal fokozati különbségeket fedezhetünk fel a két csoportban a szótővel való kapcsolatának szorosságában. A VII.-ben az igékből képzett melléknevek is igeikötősek (*meghökksentő, megdöbbsentő, elképesztő, meglepő*), a lehetséges főnevek között egy igeikötő nélküli, a többi igeikötős: *döbbsent* ↔ *meglepetés, megrökönödés, megütöközés*. Az Ib csoportbeliek melléknévi származékai már zömével igeikötő nélküliek (*borzasztó, rettentő/elrettentő/izgató, ijesztő, rémisztő, riasztó*), ahogy a főnévek is: *borzadály, rettenet, ijedség, rémület, riasztás, riadtság*. Egyedül a *megfélemlítés, megszeppenés* ragaszkodnak az igeikötőjükhöz. E jelenségek okai további vizsgálódásokat kívánnak. Az is eltérés a két társulás között, hogy az Ib-beli formák tranzitív változatának lehet tagadó, állapotértékű használata (*engem ez nem borzaszt/rettent/riaszt*), sőt némelyikük igeikötő nélkül is előfordulhat: *ez engem borzaszt/rémiszt/rettent*. (Ilyenkor állapotok megjelenítői.) A gyakori ablatívusi vonzatok (*elborzad, elretten, megrémül vmitől, vkitől*) és az eredetileg 'vissza' jelentésű *meg-* összetételalkotása ebben a szemantikai csoportban nem véletlen, ahogy az sem, hogy a *meg-* helyébe léphetett az *el-*: a két igeikötő és a stimulus szerepét betöltő ragos határozó együttese szemléletesen mutatja a félelmet kiváltó dologtól, személytől való fizikai távolságtartásunkat. A félelem beálltát kísérő testi tünetek magyarázzák, hogy az iteratív *megremeg*, valamint a *megdermed, megdermeszt* alkalmasak a félelem kezdetének kifejezésére. A félkövérrel szedett *sokkol* olvasatomban lehet állapot,

de jelölheti annak kezdetét is. Talán előkészítő szakasz nélküli a IIb (düh) csoportból a *felfortyan* és a metaforikus *felhördül*, *felrobban* – *felrobbant* kerülhetnek ide.

5.2. Előkészítő szakaszt feltételező, utóállapotot eredményező állapotváltozások. A szóban forgó tartalom az ige melléknévi igenévi alakjával vagy határozói igeneves szerkezettel adható vissza: *kiábrándult* → 'kiábrándult lett, ki van ábrándulva'. Jóllehet az állapotváltozást megelőzi a megnevezett állapotba jutás (nem lexikalizálódott) folyamata, pillanatnyi, tehát nem duratív igékről van szó: *Az évek során teljesen kiábrándultam belőle.* (A mondat által megjelölt időintervallumban van egy időpont, amelyre nem igazak a megelőzőkben foglaltak.) Alakilag kétféleképpen írhatók le a csoportot alkotó szavak (4. táblázat). Az egyik típust *kiábrándul/kiábrándít* testesíti meg, amelyeknek nincs aktív alapigéjük, az igekötő tehát lexikális képzés részese. A másik típust (lásd aláhúzott elemek) a *megszeret* képviseli, amelynek van igekötő nélküli, utóállapotot megjelenítő formája: *Anna megszerette Budapestet* → *Anna szereti Budapestet.* A Kiefer–Ladányi-szerzőpáros szerint tulajdonképpen rezultatív-duratív igékről van szó, mert egy folyamat végén áll be az alapige által kifejezett állapot (Kiefer–Ladányi 2000: 479). A két jelentés eltérő (*szeret* ≠ *megszeret*), következésképpen az igekötő itt is lexikai aspektusképző, ahogy a konkrét jelentésű alapigével rendelkező metaforikus *elvarázsol*, *elolvad*, *elhidegül* lexémákban is.

Eszes a teljesítmények egyik alcsoportjának mondja őket. Érvelése szerint az eredmények, legyen előkészítő fázisuk vagy sem, egy időponthoz (a kulminációs ponthoz) kötöttek. A *megszeret* típusú igéket viszont nem lehet pontszerű időhatározóval használni, mert az szemantikai anomáliát okoz: **Péter délután ötkor megkedvelte az iskolát* (2006: 59). Ellenvéleményemet éppen az érzelmek bennünk élő fogalmára építem: az emóciókat ugyanis akarunktól függetlenül keletkező, létező, kihunyó entitásokként conceptualizáljuk, így konkrét órához, perchez kapcsolásuk valóban ritka, de nem is kizárt. Nézzük ezt a mondatot egy kicsit másképpen, ugyancsak pontszerű, de határozatlan időhatározóval: *Rám mosolygott, és én ott, abban a pillanatban megszerettem.*

5.2.1. Dühös állapot kezdete (IIb csoport). Ami feltűnő, hogy a 'dühössé válik/dühössé tesz' jelentést szép számú metaforikus jelentésű igekötős ige adja vissza, amelyek formailag transzparensnek, szemantikailag nem (4. táblázat). Létrejöttük ihletője nagyrészt a DÜH FENT van metafora: *felrobban* – *felrobbant*, *felhíz* stb. De képzőjük lehet a két ellentétes igekötő, a *ki* és a *be* is. Az utóbbi kapcsolódását AZ INDULATOK TARTÁLYOK, AMELYEKBE AZ EMBER BEKERÜL metafora megléte segíti (lásd a *dühbe gurul/gurít/hoz/jön* kifejezéseket). A *ki*-hasonló jelentését pedig az emberkonténerből kifelé irányuló érzetek képe ihlette: *kiborít* – *kiborul*. Az Ib csoport társtalan *bepánikol* alakja AZ ÉRZELMEK, A LELKI ÁLLAPOTOK KONTÉNEREK, AMELYEKBE AZ EMBER BELEKERÜL metaforának köszönhetően jöhetett létre az újabb keletű *bealszik*, *beájul* alakok mintájára. A normális érzelmi állapotból való kilépést több konkrét képet rejtő kifejezés is tükrözi: *kihoz a sodrából* – *kijön a sodrából*, *kibukik*, *kibillent*, *kibillen*.

5.2.2. Szeretet, utálat állapotának kezdete (IIIb, IVb csoportok). A változást a 'nem szeret, nem csodál, nem gyűlöl' állapotokból azok duratív statikus változatába kisebb részt az állapotot leíró alapige igekötős változatai jelölik (lásd a 4. táblázat aláhúzott formái), nagyobb részt igekötő nélkül nemigen előforduló lexémák. Az alapigével rendelkező *elolvad*, *lebilincsel*, *elvarázsol* metaforikus értelemben szerepelnek. Az *el*- megjelenését az experiens öntudatlan állapotba kerülése, valamint az érzelmi távolodás magyarázza.

5.2.3. Öröm, szomorúság állapotának kezdete (Vb, VIb csoportok). Mint tapasztaltuk, az öröm állapotát megjelenítő család nem mondható nagyinak (2. táblázat), így az annak beállt megjelenítőkből sem dűskálunk. A hangulatunkban bekövetkezett negatív fordulat kifejezéséhez ellenben több lehetőség áll a rendelkezésünkre, kiváltképpen a metaforikus jelentések tekintetében: *összetör*, *lelombozódik*, *feldűl* stb. A statikus állapotigéből eredményige-képzésre az *elun* és *elbúsul*, *csügged* nyújt példát. A félkövérrrel szedett nem duratív *csalódik* igekötő-nélkülisége miatt érdekelni foghat.

4. táblázat. Előkészítő szakaszt feltételező, utóállapotot eredményező állapotváltozások

Iib dühös állapot kezdete	<i>felbőszül, feldühödik, felháborít – felháborodik, felheccelődik, felhergelődik, felidegesedik, megharagít, megharagszik, megmérgesedik, felmérgesedik</i> metaforikus származékok <i>felhúz, felindul, felpaprikáz – felpaprikázódik, felpiszkál</i> <i>dühbe gurul/gurít/hoz/jön, begurít – begurul, begorombul, begerjed, bepipul, begőzöl,</i> <i>kihaz a sodrából – kijön a sodrából, kibukik, kibillent, kibillen</i>
IIIb szeretet, vonzalom, vágy állapotának létrejötte	<i>elcsodálkozik, megirigyel, megkedvel, megszeret, megsajnál, megszán, megkíván, megtetszik</i> <i>elbájol, elkápráztat, lenyűgöz, megbabonáz, elolvad, elvarázsol</i> <i>– elvarázsolódik, lebilincsel, lehiggad, lenyugszik, megelégel, megnyugszik, megtisztel</i>
IVb utálat, ellenézés állapotának létrejötte	<i>elszégvelli magát, megharagszik, meggyűlöl, megundorodik, megutál</i> <i>elborzaszt – elborzad, elidegenít – elidegenedik, elhidegül, kiábrándít</i> <i>– kiábrándul, megaláz – megalázkodik, megbotránkozik, megirigyel,</i> <i>visszariad, visszahőköl, megbotránkoztat</i>
Vb öröm... állapotának létrejötte	<i>felbátorodik, felderít – felderül, megörül, megörvend, felvidul,</i> <i>felvillanyoz – felvillanyozódik</i>
VIb szomorúság ... állapotának létrejötte	<i>csalódik, elcsüggeszt – elcsügged, elfancsalodik, elkámpicsorodik,</i> <i>elkedvetlenít – elkedvetlenedik, elkomorul, – elszorodik, elszontyolít</i> <i>– elszontyolódik, elun, elbátortalanít – elbátortalanodik, megbántódik,</i> <i>megszégyenít – megszégyenül</i> metaforikus jelentések: <i>becsap – becsapódik, elbúsul, elkenődik, lehangol – lehangolódik, lehűt,</i> <i>lelombozódik, lesújt, letör – letörök, elkekerít – elkekeredik, feldül, felindul,</i> <i>felkavar, kiakaszt – kiakad, kiborít – kimerít – kimerül, összetör – összetörök,</i> <i>megindul, megráz, megsért – megsértődik megtör – megtörök,</i> <i>meghat – meghatódik, megrendít – megrendül, összezavar – összezavarodik</i>

6. Cselekvések – teljesítmények

A cselekvések családja néhány melléknévi tövű, igeikötő nélküli, az állapotoktól elkülönített formából tevődik össze. Szemantikai csoportok szerint a következőkből: I. félelem: *fenyegetőzik – !fenyeget, !gyötör, háborgat, inzultál, !kísért, molesztál, stresszel, terrorizál*; II. düh: *bosszant, bősztít, cukkol, dühöng, dühít, háborgat, heccel, hergel, hisztizik, idegesít, idegeskedik, izgat, macerál, mérgesít, nyaggat, szekál, szekiroz, tombol, veszekszik, zaklat, zrikál*; V. öröm: *büvöl, bátorít, lelkesít, nyugtat*; VI. szomorúság: *!bánt, !kínoz, szomorít*. A skaláris melléknévi tövel rendelkező formák (*idegesít, lelkesít, lelkesedik*) felvetik a kérdést, hogy telikusnak vagy atelikusnak tekintsük-e őket. Jóllehet az azonos morfológiai felépítésű *pirosodik, zöldül, feketedik* stb. igékkel létrehozott szintagmákat telikusnak mondom (Szili 2015: 467), a most tárgyaltakat nem. Az ok: az alanyok cselekedetének nem szükségszerű hozománya a tárgyak fokozatosan beteljesülő állapotváltozása: *a közönség lelkesíti a sportolókat* szerkezet még nem implicálja, hogy a játékosok egyre lelkesebbek lesznek.

A valamely érzelmi állapotba jutás, juttatás kifejező teljesítmények (IIc csoport) főként az előbbi cselekvések igeikötős változataihoz rendelhetők. II. csoport: *felbosszant, felbőszít, felcukkol, feldühít, felheccel, felhergel, felidegesít, felingerel, felizgat, ?felizgul, felzaklat, felmérgesít*; V. csoport: *felbátorít, elbüvöl, fellelkesít, fellelkesedik, lenyugtat, megnyugtat*; VI. csoport: *elszorít,*

megszomorít. A magyarázat, hogy miért inkább a tranzitív Obj.Exp. szerkezetű igék esetében figyelhető meg ez az aspektuális váltás (*A késés bosszantotta a tanárt* → *A késés felbosszantotta a tanárt*), és nem a nem az intranszitiv Subj.Exp. típusú állapotoknál (*A tanár bosszankodott a késés miatt*; **A tanár felbosszankodott*), az utóbbiak duratív-iteratív tulajdonságában is keresendő (*dühöng, heveskedik, mérgelődik*), ami kizárja az inchoatív aspektusképzést. A *fel-* gyakori előfordulása a DÜH FENT VAN, A FELFOKOZOTT ÉRZELMI ÁLLAPOT FENT VAN metaforák meglétére utal a szóképzésben.

Kérdéseket vetnek fel a felkiáltójellel ellátott alakok, az I. csoportbeli *fenyeget, gyötör; kísért*, valamint a VI.-ba helyezett *bánt, kínoz* cselekvések igekötős előfordulásai. Közös nehézség leírásukban, hogy a szótári magyarázatokban kísérteties hasonlóság fedezhető fel az igekötő nélküli és igekötős változatok tartalmában. Időbeli lefolyásukat tekintve duratív-iteratív (az értelmezéseikben is szerepelnek a „hosszasan”, „meg-megújulva” határozók). Különbségüket leginkább a *csóvál – megcsóvál, simogat – megsimogat* stb. igékben tapasztalt változáshoz lehet hasonlítani, ahol a *meg-* duratív-iteratív igéből egyszerűséget jelentőt alkot. Kiefer ezt szemelfaktív akcióműködésnek nevezi (2006: 164–7), amely nem azonos a Smithnél található kategóriával. Annyiban módosítanám a gondolatát, hogy a taglalt igéknél nem a pillanatnyiságra helyeződik a hangsúly, hanem az egyszerűsége. Az ágensi, nem ágensi alanyok hatásának vizsgálata a lexikális aspektusra ugyancsak érdekes adalékokkal szolgálhat. Ezekből a példákból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy inkább az ágensi alanyok teszik az állapotokat cselekedetté, és ágensi alanyok kívánják meg a cselekvést teljesítménnyé tevő igekötőt: *Jánost lelkiismeret-furdalás gyötörte* (állapot) – *A tanár órákon keresztül gyötörte a diákot a kérdéseivel* (cselekvés) ↔ **Jánost meggyötörte a lelkiismeret-furdalás – A tanár meggyötörte a kérdéseivel* (teljesítmény); *Komoly járvány fenyegeti a lakosságot – Levelekkel fenyegeti a szomszédja* ↔ **Komoly járvány megfenyegeti a lakosságot* ↔ *A haragosa megfenyegette Jánost*. Éppen ezért *A fák az útra hajoltak* mondat olvasatomban állapotot ír le, míg ágensi alannal ugyanez az ige teljesítményt: *János az asztalra hajlik, hogy elérje a tollat*.

6.1. Cselekedet → teljesítmény. Az igekötő nélküli és igekötős alakokról. A cselekvés → teljesítmény aspektuális mozgást mutató 6. és 7. csoportok kapcsán felmerülő, a dolgozatom keretén messze túlmutató kérdés: az alapigében megnevezett eseményszerűségek kulminációs pontját, célbaérését kifejező igekötős igék (*felbosszant, felingerel*) új lexémának tekinthetők-e az előkészítő cselekvéseket megjelenítőkhöz (*bosszant, ingerel*) képest. A válasz megadásához az igék jóval szélesebb körének behatóbb vizsgálata szükséges. Mindenekelőtt azt kell eldönteni, hogy a *felolvas, kiír, felír* alakok önálló származékok-e. (Szerintem igen.) Visszatérve az általam elemzett szűkebb igecsoporthoz: azt tényként állapíthatjuk meg, hogy ha létezik az állapotváltoztatást megelőző cselekvést tükröző lexéma (*ingerel*) és az állapotváltoztatást kifejező (*felingerel*), az igekötős változat alkalmas az igeestben vagy az argumentumszerkezetben kifejezett időhatárok elérésének kifejezésére. De emellett le tudjuk írni vele az eseményt egészében, kezdetének és végállapotának egységében, az ige pár így a szemléleti aspektuális oppozíció megjelenítőjének szerepét is betöltheti.

A lexikai és szemléleti aspektus viszonya, kifejezőeszközök nem képezik a dolgozatom tárgyát, de a telicitásfelfogások eltéréseinek betudhatóan nincs konszenzus sem a külföldi, sem a magyar szakirodalomban. Kiefer Comrie-hoz hasonlóan még szoros összefüggést feltételez köztük: „Atelikus igei szerkezetek perfektiválhatók, és a perfektivált alakjuk egyidejűleg fejez ki telicusságot és befjezettséget” (2006: 69). Domináns (de nem kizárólagos) perfektiváló elemeknek a nyelvészeti hagyományokkal szinkronban az igekötőket tekintti (1983: 166–9). É. Kiss finoman elkülöníthető kapcsolódást feltételez köztük, amit példákkal is bizonyít: “there is a fairly close correlation between situation aspect and viewpoint aspect; viewpoint aspect is predictable on the basis of situation aspect in the majority of cases” (2008b: 148). Csirmaz viszont két független rendszernek tekinti őket.

7. Összegzés

Ahogy az 5. táblázatban nyomon követhető, az érzelmeket kifejező igék aspektuális jellemzői és alak felépítése (igekötős volta, igekötő nélkülsége) között jól tetten érhető, rendszer szintű (de nem kivétel nélküli) összefüggések körvonalazódnak. (Az állapotokat kulcsszerepük miatt középre helyeztem és az a) típusba soroltam.)

A statikus érzelmi állapotokat igekötő nélküli igék írják le. Kivételt csak a metaforizációs folyamatokon átment igekötős formák alkotnak. Az állapotigék zöme nem vesz részt aspektuális jegyeket megváltoztató képzésben (az igeképző legfeljebb módosítja az alapige tulajdonságait): *örvend* → *örvendezik* (duratív → duratív-iteratív). 'Az alapigében kifejezés kezdete' jelentés igekötővel történő kifejezése csak a III., IV., V. csoport tucatnyi igéjével lehetséges. Ez az állapot → eredmény irányú aspektuális váltás nem produktív, a szótár körébe sorolható. Az állapotok között találtam példát arra, hogy az igejelentés aspektuális összetevői hatással vannak az argumentumokra (*vágyik vmire, vonzódik vkihez*).

Az érzelmi állapotváltozásokat a szakirodalom nagyrészt az eredmények vendleri osztályába helyezi, amelynek helyességét az adataim is megerősítették, ugyanakkor felvetették a finomabb distinkció szükségességét. A VII. és az Ib csoportok igekötős alakjai előkészületi folyamat nélküli pillanatnyi érzelmi változásokat írnak le. Az igekötők itt lexikális aspektusképzők, a szó jelentésének, aspektuális jegyeinek létrehozói, mégpedig olyannyira, hogy nem válnak el alapigéjüktől. Argumentumokat befolyásoló szerepükről nem beszélhetünk két okból sem: élő alanyuk vagy tárgyuk gyors állapotváltozásának kifejezői, így azoknak csupán kvantáltaknak kell lenniük. Telicitásról pedig azért nem kell szólunk, mert nem duratívak.

5. táblázat. Összegzés: az érzelmeket kifejező igék aspektuális jellemzői*

Emóciótípus	Állapotváltozások	Állapot	Cselekvés – teljesítmény V– pref.V
I. félelem	Ib prefV _{tranz/intr.} <i>megijed</i> <i>megijeszt</i>	Ia V _{fél tranz/intr.} <i>félt – fél</i> <i>aggaszt</i>	–
II. düh, harag	IIb prefV _{tranz/intr} prefV _{metaf.tranz/intr} <i>felbőszül</i> <i>felpaprikázódik</i>	IIa V _{düh tranz/intr.} <i>dühöng</i> <i>bosszankodik</i>	II.c <i>dühít –</i> <i>feldühít</i> <i>bosszant –</i> <i>felbosszant</i>
III.–IV. szeretet..., utálat...	III–IVb prefV _{szeret/gyűlölet} tranz/intr <i>megkedvel</i> <i>megutál</i>	IIIa V _{szeret/gyűlölet} tranz/intr. <i>szeret,</i> <i>utál</i>	–
	III–IVb prefV _{tranz/intr.} <i>lenyűgöz</i> <i>kiábrándul</i>	–	
V–VI. öröm..., szomorúság ...	V–VIb prefV _{☺/☹} _{tranz/intr.} <i>megörül</i> <i>elszomorít</i>	V–VIa V _{☺/☹} _{tranz/intr.} <i>szomorkodik</i> <i>örvend</i>	–
	V–VIb prefV _{tranz/intr} prefV _{metaf.tranz/intr} <i>elszomorodik</i> <i>elszontyolodik</i>	–	–
VII. meglepetés	prefV _x _{tranz/intr} <i>megdöbrent</i> <i>megdöbben</i>	–	–

* Az egyes csoportokon belüli válaszvonalak az intranszitiv–transzitiv változatok elkülönítését szolgálják.

Az eredmények másik típusa implikál előkészületi eseményt, ám ez nem lexikalizálódik (IIIb, IVb, Vb, VIb csoportok). Itt is lexikai aspektusképzésről van szó: azoknál az alakoknál is, amelyeknek nincs alapigéjük (*felpaprikázódik, kiábrándul*), és azoknál is, amelyeknek töve az utóállapotot nevezi meg: *megszeret, megutál*. Elemzésem az eredményeknél tehát nagyrészt megerősítette az eltérő telicitásfelfogású munkákban foglaltakat. El tudtam viszont különíteni egy kisebb (az igeállomány egészében bizonyára jóval testesebb) csoportosulást, amelyben az igekötő megjelenése cselekvés → teljesítmény átalakulást eredményez. Az igekötő nélküli alak ugyanannak az eseménynek cél nélküli

folyamatát vagy cél felé irányulását jelöli: *János dühíti Annát*, az igeikötős az időbeli végpont elérését (jelen esetben a „dühödtség” megfelelő fokát): *János feldühítette Annát*. A kétféle forma vitathatatlanul alkalmas a nézőponti aspektuális oppozíció megjelenítésére is. A nem érzelmekeket kifejező igeik tágabb családjánál ez az aspektuális viszony (cselekvés – teljesítmény) lenne a legalkalmasabb annak megállapítására, hogy igeikötők valóban olyanná teszik-e az eseménypredikátumot, hogy az behatárolt útvonalú vagy kvantált argumentumot vesz fel. Avagy ellenkezőleg történik a jelentésalkotás: a mondatban a szemantikai téma szerepét betöltő tárgyak, trajektorok és útvonal-behatárolók határozzák meg a választást az igeikötő nélküli vagy igeikötős lexémák, illetve az utóbbiak változatai között. Példával illusztrálva: 'a dal végére ér' tartalom kifejezésének szándéka hívja elő az *élenek* megfelelő formájának használatát az *énekel*, *élenek* lehetőségek közül, illetve a könyv olvasásáról szóló közlés az *olvasom a könyvet*, és nem az *elolvasom a könyvet* szerkezetet. Az utóbbi esetekben – szigorúan a cselekvés → teljesítmény, teljesítmény → cselekvés korrelációban – megkérdőjelezhető, hogy az igeikötő új lexémát alkot-e, és ezzel lexikális aspektusképző szerepe is. Általánosságban pedig felvetődik az igeikötők differenciáltabb megítélésének szükségessége a lexikális aspektus kifejezésében.

SZAKIRODALOM

- Arnold, Magda B. 1960. *Emotion and personality*. Columbia University Press, New York.
- Bach, Emmon 1986. The algebra of events. *Linguistics and Philosophy* 9: 5–16.
- Belletti, Adriana – Rizzi, Luigi 1988. Psych-verbs and theta-theory. *Natural language and linguistic theory* 6: 291–352.
- Binnick, Robert, I. 1991. *Time and the Verb. A Guide to Tense and Aspect*. Oxford University Press, Oxford.
- Borik, Olga – Reinhart, Tanya 2004. *Telicity and Perfectivity: Two Independent Systems*. In: Proceeding of the Eighth Symposium on Logic and Language. <http://senece.uab.es/clt/membres/postdoctorands/Borik/borik-reinhart-lola8.pdf>.
- Bossong, Georg 1998. Le marquage de l'expérience dans les langues d'Europe. In: Feuillet, Jack (ed.): *Actance et valence dans les langues de l'Europe*. de Gruyter, Berlin, 259–94.
- Cançado, Márcia 1997. Os Psico-Verbos do Português Brasileiro e a Hipótese Inacusativa de B&R: Indícios para uma Proposta Semântica. *DELTA* 13.1: 119–39.
- Comrie, Bernard 1976. *Aspect. An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Croft, William 1993. Case marking and the semantics of mental verbs. In: Pustejovsky (ed.): *Semantics and the Lexicon*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 55–72.
- Csimmaz Anikó 2006. Particles and a Two Component Theory of Aspect. In: É. Kiss Katalin (ed.): *Event Structure and the Left Periphery. Studies on Hungarian*. Springer, Dordrecht, 107–28.
- Dowty, David R. 1979. *Word meaning and Montague Grammar*. The Netherlands: D. Reidel Publishing Company, Dordrecht.
- Dowty, David R. 1986. The effect of aspectual classes on the temporal structure of discourse: semantics or pragmatics? *Linguistics & Philosophy* 9: 37–61.
- Dowty, David R. 1991. Thematic Proto-Roles and Argument Selection, *Language* 67: 547–619.
- Drávucz Fanni 2015. A poliszémhálózat funkciója az érzelemfogalmak rendszerében. *Magyar Nyelvőr* 139: 347–58.
- Ekman, Paul 1999. Basic emotions. In: Dalgleish, T. – Power, M. (eds.): *Handbook of Cognition and Emotion*. John Wiley & Sons, Ltd, Sussex.
- Engelberg, Stefan 2000. *Verben, Ereignisse und das Lexikon*. Niemeyer, Tübingen.
- ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII. 3. kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- Eszes Boldizsár 2008. Verbal Particles Telicizing Stative Psych Verbs. In: É. Kiss Katalin (ed.): *Event structure and the left periphery. Studies on Hungarian*. Springer, Dordrecht, 57–73.
- Filip, Hana 1996. Psychological predicates and the syntax-semantics interface. In: Goldberg, A. E. (ed.): *Conceptual Structure, Discourse and Language*. CSLI, Stanford, 131–47.
- Franco, Jon 1990. Towards a Typology of Psych Verbs: Evidens from Spanish. *MIT Working Papers in Linguistics* 12: 46–62.
- Frijda, Nico H. 1986. *The emotions*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Garey, Howard D. 1957. Verbal Aspect in French. *Language* 33/2: 91–110.
- Geröcs Máttyás 2011. Aspektus és igeikötő. A mondat belső időszerkezete a kései ómagyarban. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia*. Piliscsaba, PPKÉ, 153–70.
- Grimshaw, Jane 1990. *Argument Structure*. MIT Press, MA, Cambridge.

- Izard, Carroll E. 1977. *Human emotions*. Plenum Press, New York.
- Kardos Éva 2011. *Toward a Scalar Semantic Analysis of Telicity in Hungarian*. Ph.D. Thesis. University of Debrecen.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. Az akcióminőség. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 475–483.
- Kiefer Ferenc 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Gábor 1999. *Magyar szókincstár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin 2004. Egy igekötő-elmélet vázlata. *Magyar Nyelv* 100: 15–42.
- É. Kiss Katalin 2005. Az ómagyar igeidőrendszer morfoszintaxisáról. *Magyar Nyelv* 101: 420–35.
- É. Kiss Katalin 2008a. The Funcion and the Syntax of the Verbal Particle. In: É. Kiss Katalin (ed.): *Event structure and the left periphery. Studies on Hungarian*. Springer, Dordrecht, 17–56.
- É. Kiss Katalin 2008b. From grammaticalization of view point aspect to the grammaticalization of situational aspect. In: É. Kiss Katalin (ed.): *Event structure and the left periphery. Studies on Hungarian*. Springer, Dordrecht, 129–57.
- Klein, Katarina – Kutscher, Silvia 2002. Pynch-verbs and Lexical Economy. *Theorie des Lexikons*. Düsseldorf Universität, Düsseldorf, 1–41.
- Komlósy András 2000. Pszichikai igék kauzativuma. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*, 475–483.
- Kortmann, Bernd 1985. *The Interaction of Imperfective Aspect and Situation Class in Present-Day British English*. L.A.U.D.T., Duisburg.
- Lakoff, George 1966. Linguistics and Natural Logic. In: Davidson, Donald – Harman, Gilbert (eds.): *Semantics of Natural Languages*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, Boston, 545–665.
- Landau, Idan 2010. *The Locative Syntax of Experiencers*. MA: MIT Press, Cambridge.
- Levin, Beth 1993. *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. University of Chicago Press, Chicago.
- Levin, Beth – Rappaport Hovav, Malka 1995. *Unaccusativity*. MIT Press, MA. Cambridge.
- Michaelis, Laura, A. 2002. *Aspectual Grammar and Paste-Time Reference*. Routledge, New York.
- Németh Enikő 2012. *Az aspektus a magyar nyelvben. Különös tekintettel a statikusságra*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Oatley, Keith – Jenkins, Jennifer M. 2001. *Érzelmeink*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Pesetsky, David 1995. *Zero syntax: Experiencers and cascades*. MIT Press, MA, Cambridge.
- Plutchik Rober 1984. Emotions: A general psychoevolutionary theory In: Scherer K.R. – Eckman P. (eds.): *Approaches to emotion*. Erlbaum, New Jersey, 197–219.
- Pustejovsky, James 1993. *Semantics and the Lexicon*. Springer, Dordrecht.
- Ruwet, Nicolas 1995. Les verbes de sentiments peuvent-ils être agentifs? *Langue française*. 105: 29–39.
- Shaver, Philip R. – Murdaya, Upekka – Fraley, R. Chris 2001. Structure of the Indonesian Emotion Lexicon. *Asian Journal of Social Psychology* 4/3: 201–24.
- Smith, Carlotta 1991. *The Parameter of Aspect*. Kluwer, Dordrecht.
- Szili Katalin 2015. Az inchoativitásról a melléknévi tövű igeképzés kapcsán a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 139: 464–76.
- Tenny, Carol L. 1994 *Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface*. Kluwer, Dordrecht.
- Vanhoe, Henk 2002. Aspect of the Syntax of Psychological Verbs in Spanish. A Lexical Functional Analysis. In: Butt M. – Holloway T. (eds.): *Proceeding of the LFG02 Conference*. National Technical University of Athens, Athens.
- Vendler, Zeno 1957. Verbs and times. *Philosophical Review* 56: 143–60.
- Verkuyl, Henk J. 1972. *On the Compositional Nature of the Aspects*. Reidel, Dordrecht.
- Verkuyl, Henk J. 2005. Aspectual composition: Surveying the ingredients. In: Verkuyl, Henk. J. – de Swart, Henriette – van Hout, Angeliek (eds.): *Perspectives on Aspect*. Springer, Dordrecht, 19–39.
- Voorst, Jan van 1992. The Aspectual Semantics of Psychological Verbs. *Linguistics and Phylosophy* 15/1: 65–92.

Szili Katalin

egyetemi docens, ELTE, BTK
Magyar mint Idegen Nyelv Tanszék

SUMMARY

*Szili, Katalin***On verbs of emotion, with special regard to their aspectual properties**

The paper compiles a possibly full list of Hungarian verbs of emotion, defines their semantic classes, and gives an overview of the literature on the problem area of these verbs. On the basis of a corpus of appropriate size, the aspectual properties of these verbs is determined, with a summary of theoretical issues related to lexical aspect, focusing on possibilities of the interpretation of telicity. The author's analysis relies on Howard Garey's original concept of telicity. Verbs of emotion are predominantly those of states or of achievements; but some of them are in the classes of activities or accomplishments. The paper looks for, and finds, interconnections across the verbs' formal features, their occurrence with or without preverbs, their argument structures, and their aspectual classes.

Keywords: lexical aspect, telicity, states, achievements, activities, accomplishments

* A tanulmány az OTKA K 100717 Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás című pályázat keretében készült. Köszönöm a kéziratához fűzött megjegyzéseket Kugler Nórának és Tátrai Szilárdnak.